

Jarosław SZYMAŃSKI
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Historyczny

Articuli secte Waldensium na tle antyheretyckich zbiorów rękopiśmiennych Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego

W Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu (dalej BUWr.) znajduje się jeden z największych w Polsce zbiór średniowiecznych rękopisów pochodzących z różnych źródeł. *Gros* (ok. 1900 rękopisów) znajdowało się w bibliotece już przed II wojną światową. Po 1945 r. włączono tam także m.in. zbiory rękopisów wrocławskiej Biblioteki Miejskiej (ok. 300), Muzeum Śląskiego we Wrocławiu (15), jak również Biblioteki Milicha ze Zgorzelca (ok. 200) oraz biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła w Legnicy (ok. 50)¹. Niezwykła jest różnorodność treści tych manuskryptów. Są to w głównej mierze traktaty teologiczne, jednak nie brak i takich, których autorzy zajmowali się prawem, medycyną, naukami przyrodniczymi, jak również zagadnieniami związanymi z filozofią, filologią i historią².

Wśród traktatów teologicznych istotne miejsce zajmują pisma antyheretyckie, związane głównie z działalnością dominikanów, szczególnie zainteresowanych śledzeniem i zwalczaniem członków inkryminowanych sekt³, a których średniowieczny księgozbiór także zasilił zbiory wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej⁴. Jednakże nie tylko zbiory poddominikańskie zawierają cenne pozycje antyheretyckie; warto wspomnieć choćby o bibliotekach augustianów czy joannitów, którzy także gromadzili dzieła o podobnej treści, zapewne w celu lepszego zgłębienia doktryny licznie w XIV i XV w. infiltrujących Śląsk heretyków. Zwłaszcza w okresie husyckim zaobserwować można podwyższony poziom antyheretyckich (nie tylko husyckich) zainteresowań⁵.

Spośród wielu występujących w średniowiecznej Europie sekt największy „odzew” wśród autorów pism polemicznych wywoływali uznawani za najgroźniejszych katarzy, waldensi i husyci, jak również, choć w mniejszym stopniu, begardzi oraz zwolennicy Wicklefa. Zbiory rękopiśmienne BUWr. zawierają liczne traktaty opisujące te herezje, przy czym zestaw tych pism stanowi pewien ogólnou-

¹ Por.: *Catalogus manu scriptorum codicum medii aevi latinorum signa 180–260 comprehendens* [dalej *Catalogus*], comp. K. Jażdżewski, Wratislaviae 1982, s. 14–15; tenże, *Wrocław — Biblioteka Uniwersytecka. Oddział Rękopisów*, w: *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, opr. D. Kamolowa, Warszawa 1988, s. 320–329; S. Solicki, *Z problematyki średniowiecznych bibliotek śląskich*, w: *Średniowieczna kultura na Śląsku*, red. R. Heck, Wrocław 1977, s. 23–29.

² *Catalogus*, s. 15; por. tzw. katalog Göbera znajdujący się w wersji ręko- i maszynopisu w Oddziale Rękopisów BUWr (T. 1–26); przed wojną opublikowano jedynie pierwszą jego część: *Die Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau*, Bd. 1, Leipzig 1938.

³ K. Zawadzka, *Ze studiów nad bibliotekami klasztorными dominikanów na Śląsku (1226–1810)*, „Roczniki Biblioteczne”, 18, 1974, z. 1–2, s. 314–315; też, *Biblioteka klasztoru dominikanów we Wrocławiu (1226–1810)*, w: *Studia nad historią dominikanów w Polsce (1222–1979)*, t. 2, red. J. Kłoczowski, Warszawa 1975, s. 320.

⁴ *Catalogus*, s. 14.

⁵ S. Solicki, *Problematyka husycka w średniowiecznych księgozbiórach śląskich*, w: *Polskie echa husytyzmu. Materiały z konferencji naukowej. Kłodzko 27–28 września 1996*, red. S. Bylina, R. Gładkiewicz, Warszawa 1999, s. 119–122.

ropejski kanon, z którym zetknąć się można w wielu innych bibliotekach⁶. Z drugiej strony, sam fakt tak liczego występowania antyheretyckiej literatury zarówno we Wrocławiu, jak i na terenie całego Śląska jest wymiernym dowodem wysokiego poziomu dyskursu teologicznego, związanego niewątpliwie z koniecznością posiadania argumentów polemicznych wobec nauk licznie w te okolice napływających członków sekt przynoszących i głoszących idee sprzeczne z oficjalną doktryną Kościoła katolickiego⁷, zwłaszcza na przełomie XIV i XV oraz w I połowie XV w., skąd pochodzi większość wzmiankowanych przeze mnie niżej manuskryptów.

Chciałbym skoncentrować się obecnie na wyszczególnieniu rękopisów zawierających najbardziej charakterystyczne antyheretyckie pisma dotyczące ruchów przedhusyckich⁸. Wymienić tu należy przede wszystkim kodeksy zawierające jedną z podstawowych średniowiecznych antyheretyckich dysertacji, mianowicie: *De summa trinitate et fide catholica* Benedykta z Marsylii (zm. 1268)⁹. Są to, będące w średniowieczu własnością wrocławskich joannitów i dominikanów oraz żagańskich augustianów, rękopisy oznaczone sygnaturami I F 223 (k. 1r–217r), I F 230 (k. 4r–234v), I F 239 (k. 1r–225r), I F 240 (k. 1r–255r), jak również liczne *excerpta* z tej summy, m.in.: I F 237 (k. 125v–160v), I F 308 (k. 12r–46v), I F 657 (k. 323v–352v), I Q 87 (k. 58r–112r). Nie sposób pominąć także wcześniejszego jeszcze traktatu autorstwa Alana z Lille (*de Insulis* — zm. 1202): *De fide catholica contra hereticos Valdenses, Judeos et paganos*¹⁰, który znajduje się w rękopisie I F 135 (k. 218v–252v), niegdyś własności cystersów henrykowskich oraz poddominikańskim I F 235 (k. 2r–28v). Niezwykle istotnym dla polemiki z herezjami był pochodzący z połowy XIII w. tzw. *Passauer Anonymus*¹¹, dzieło południowoniemieckiego anonimowego autora, którego tekst odkryto dotąd w 46 europejskich kodeksach¹². Dotychczas w BUWr. zidentyfikowano jedynie fragment tego dzieła: *De Antichristo* (rkp. I F 73, k. 123r–128r)¹³; chciałbym jednak zwrócić uwagę na pominięty najwyraźniej w tym aspekcie przez badaczy rękopis I F 230 (k. 215v–223v)¹⁴, gdzie znajduje się cały traktat Anonima z Pasawy. Należy wspomnieć także o kompilacji fragmentów popularnego swojego czasu dialogu–dysputy *inter Paterinum et Catholicum* autorstwa dominikanina Jerzego z Florencji¹⁵ oraz trak-

⁶ Por. E. Potkowski, *Stereotyp heretyka — innowiercy w piśmiennictwie kaznodziejskim*, w: *Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce późnego średniowiecza*, red. B. Geremek, Wrocław 1978, s. 121–135.

⁷ Na temat roli pisma w agitacji grup opozycji religijnej, jak również roli piśmiennictwa antyheretyckiego w propagandzie religijnej por. E. Potkowski, *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa 1984, s. 63–73.

⁸ Zagadnieniami związanymi z problematyką husycką (i wickleficką) w rękopisach BUWr. zajął się kompetentnie S. Solicki, *Problematyka husycka*, s. 122–141.

⁹ Traktat ten reprezentowany jest licznie w wielu miejscach, m.in. w Bibliotece UJ [rkp. 1233 (k. 1v–266v), 1234 (1r–258v), 1763 (k. 1v–209r), 1765 (k. 1v–332r), 1309, 2514, 421 (k. 210v–237r — excerpta) i 423 (k. 74r–97v — excerpta)]; w Opawie [rkp. RC 28 (k. 413r–444v — excerpta), por. M. Boháček, F. Čáda, *Soupis rukopisu Slezske Studijni Knihovny v Opave*, Opava 1955, nr 63]; także w kodeksie praskiej kapituły [rkp. D CXIX (k. 4r–137r), por. *Soupis rukopisu knihovny metropolitni kapitoly pražske*, část I, sest. A. Petera, A. Podlaha, Praha 1910, s. 409] oraz w wielu innych. Por. M. Grabmann, *Der Franziskanerbischof Benedictus de Alignano und seine Summa zum Caput Firmiter des vierten Laterankonzils*, [w:] *Kirchengeschichtliche Studien. P. Michael Bihl O. F. M. als Ehrengabe dargeboten*, hrsg. I.–M. Fraudenreich, 1941, s. 50–64.

¹⁰ Alani de Insulis, *De fide catholica contra haereticos sui temporis*, *Patrologiae cursus completus*, series II, t. 210, s. 306–430; por. E. Potkowski, *Stereotyp heretyka*, s. 124–125.

¹¹ A. Patschovsky, *Der Passauer Anonymus. Ein Sammelwerk über Ketzer, Juden, Antichrist aus der Mitte des 13. Jahrhunderts*, Stuttgart 1968; edycje: Flacius Illyricus, *Catalogus testium veritatis*, Argentinae 1562, s. 431–444; J. Gretser, *Reineri ordinis Praedicatorum liber contra Waldenses haereticos*, w: *Lucae Tudensis episcopi scriptores aliquot succedanei contra sectam Waldensium*, Ingolstadtii 1613, s. 45–99, 322–326; *Quellen zur Geschichte des Waldenser*, hrsg. A. Patschovsky, K.–V. Selge, Gütersloh 1973, s. 70–103.

¹² A. Dondaine, *Le manuel de l'inquisiteur (1230–1330)*, „Archivum Fratrum Praedicatorum” (AFP), v. XVII, 1947, s. 173; E. Potkowski, *Stereotyp heretyka*, s. 126–127.

¹³ A. Patschovsky, op. cit., s. 157.

¹⁴ Na ten fragment rękopisu I F 230 zwrócił uwagę R. Cegna (*La condizione del valdismo secondo l'inedito „Tractatus bonus contra haereticos” del 1399, attribuibile all'inquisitore della Slezia Giovanni di Gliwice*, [w:] *I Valdesi e l'Europa (Collana della Società di studi valdesi)*, Torre Pellice 1982, s. 49), jednak niezupełnie ściśle zidentyfikował jego autora jako Pseudo-Rainera.

¹⁵ A. Dondaine, op. cit., s. 174–179; S. Wessley, *The composition of Georgius Disputatio inter Catholicum et Paterinum hereticum*, AFP, v. XLVIII, 1978, s. 55–61; edycja całości: E. Marténe, U. Durand, *Thesaurus novus anecdotorum*, t. 5, Paris 1717, kol. 1703–1754. Dialog był popularną formą przedstawiania antyheretyckich treści, pokazując zarazem fałsz i obłudę drugiej strony; por. P. Oligier, *Beiträge zur Geschichte der Spirituellen, Fratizellen und Clarener in Mittelitalien*, „Zeitschrift für Kirchengeschichte”, Bd. 45, 1927, H. 2, s. 229–230.

tatu *De inquisitione hereticorum*, przypisywanego franciszkaninowi Dawidowi z Augsburga¹⁶ w rękopisach: I F 117 (k. 97v–106v)¹⁷, I F 259 (k. 11r–17r), I F 758 (k. 171r–177r) oraz I Q 481 (k. 3r–19v). Ciekawe są także zeznania Jana z Brna, który powrócił na łono Kościoła ortodoksyjnego po 20 latach przebywania w sekcie begardów. Protokół przesłuchania prowadzonego przez inkwizytora praskiego Gallusa von Neuhaus (zm. 1352), pt. *De vita beginarum et byghardorum*, odnaleźć można w rękopisach I F 758 (k. 183v–186r) oraz I Q 348 (k. 264v–267v)¹⁸. W obu tych manuskryptach, będących niegdyś własnością wrocławskich joannitów i dominikanów, znajduje się także rozprawa dominikanina, inkwizytora Rainera Sacconiego (zm. 1262/63): *Summa de Catharis et Leonistis sive Pauperibus in Lugduno*¹⁹ (I F 758, k. 177v–183v; I Q 348, k. 255r–264v). Inne natomiast pismo polemiczne z połowy XIII w., mianowicie *Summa contra Catharos et Valdenses*²⁰ dominikanina i profesora Uniwersytetu Bolońskiego Moneta z Kremony, zawarte jest w poaugustiańskim rękopisie I F 238 (k. 1r–298v).

Z „nowszej” literatury (koniec XIV w.) istotna dla historii konfliktu z przedstawicielami ruchów heterodoksyjnych, tym istotniejsza dla stosunków na Śląsku, że powstała tuż za jego granicami, jest rozprawa Piotra Zwickera: *Tractatus contra hereses Waldensium (Cum dormirent homines)*²¹, występująca w rękopisach I F 707 (k. 122r–153v)²² i I Q 43 (k. 42r–77v) oraz szeroko rozpowszechniona w całej Europie²³. Warto wspomnieć również o traktacie *Contra Beghardos* (połowa XIV w.) dominikanina krakowskiego Henryka Havrera²⁴, charakteryzującym tę sektę na gruncie małopolskim, który odnaleźć można w rękopisie I F 292 (k. 157r–163v), pochodzącym z klasztoru dominikanów wrocławskich. Dla dziejów walki z sektami na Śląsku natomiast istotna jest antyheretycka kompila-

¹⁶ A. Dondaine, op. cit., s. 180–183; H. Haupt, *Waldensia*, „Zeitschrift für Kirchengeschichte”, 10, 1889, s. 314–315; edycja całości: W. Preger, *Der Tractat des David von Augsburg über die Waldesier*, „Abhandlungen der k. bayerischen Akademie der Wissenschaften” III, Historische Klasse XIV. Bd. 2 Abth., München 1878, s. 204–235.

¹⁷ Rękopis ten, powstały najprawdopodobniej w II połowie XIV w., przybył na Śląsk w okresie husyckiej zawieruchy wraz z przebiterem olomunieckim Oldrzychem i ofiarowany został żagańskim kanonikom regularnym w dowód wdzięczności za gościnę i opiekę; por. S. Solicki, *Napływ ksiązek z ziem czeskich na Śląsk w średniowieczu*, w: *Polska — Śląsk — Czechy. Studia nad dziejami stosunków kulturalnych i politycznych w średniowieczu*, red. R. Gładkiewicz, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego (ZNUWr.), t. 1162, Historia, nr 82, Wrocław 1994, s. 24–25.

¹⁸ Edycja: W. Wattenbach, *Über die Secte der Brüder vom freien Geiste*, Kleine Abhandlungen zur mittelalterlichen Geschichte, Bd. 1, Leipzig 1970, s. 248–259; fragment u. A. Patschovsky, *Gli eretici davanti al tribunale. A proposito dei processi-verbali inquisitoriali in Germania e in Boemia nel XIV secolo*, w: *La parola all'accusato*, hrsg. J.-C. M. Vigueur, A. Paravicini Bagliani, Palermo 1991, s. 253–262; por. R. E. Lerner, *The heresy of the Free Spirit in the later Middle Ages*, London–Los Angeles 1972, s. 106–112; R. Vancigem, *The Movement of the Free Spirit*, Cambridge–New York 1994, s. 159–160.

¹⁹ A. Dondaine, op. cit., s. 170–174; tenże, *La hierarchie Cathare en Italie*, II — *Le Tractatus de hereticis d'Anselme d'Alexandrie O. P.*, AFP, v. XX, 1950, s. 236, 317; J. C. L. Gieseler, *De Rainerii Sacconi Summa de Catharis et Leonistis commentario critica*, Göttingen 1834; F. Šanjek, Raynerius Sacconi O. P. *Summa de Catharis*, AFP, v. XLIV, 1974, s. 31–60; na s. 42–60 zawarta została edycja części dotyczącej katarów. Autor nie zamieścił natomiast wrocławskich rękopisów w zestawieniu 17 istniejących europejskich kodeksów zawierających tę Summę. Pełna edycja: E. Martène, U. Durand, op. cit., kol. 1761–1776. Należy mieć tu jednak na uwadze zależności genetyczne i merytoryczne pomiędzy Summą Rainera a Traktatem Anonima Passawskiego, którego autorstwo przez długi czas przypisywane było Sacconiemu. Anonima określano nawet „Pseudo-Rainerem”; por. A. Patschovsky, *Der Passauer Anonymus*, s. 1–15.

²⁰ *Monetae Cremonensis Adversus Catharos et Valdenses libri quinque, quos ex manuscriptis codd. Vaticano, Bononiensi, ac Neapolitano...*, ed. T. A. Ricchini, Roma 1743; por. T. Kaepelli, *Une Somme contre les hérétiques de S. Pierre Martyr (?)*, AFP, v. XVII, 1947, przyp. 1, s. 295–296.

²¹ Długo panował w nauce pogląd (głównie pod wpływem edycji dokonanej przez J. Gretsera, *Petri de Pilichsdorf sacrae theologiae professoris Liber contra sectam Waldensium*, w: *Lucae Tudensis...*, s. 201–318), że autorem tego traktatu był Piotr Pilichsdorf, teolog i profesor Uniwersytetu Wiedeńskiego. Jednak w świetle publikacji wyników badań Petera Billera (*The anti-waldensian treatise Cum dormirent homines of 1395 and its author*, w: *The Waldenses, 1170–1530: between a religious order and a church*, Aldershot, Burlington, Sydney 2001, s. 237–269) uznać należy, że traktat ów jest dziełem prowincjała celestynów z Oyбина k. Zittau, inkwizytora Piotra Zwickera; por.: R. Cegna, *Idea wolności w ruchach heretyckich późnego średniowiecza: waldyzm europejski*, Kwart. Hist., 86, 1979, z. 3–4, s. 957, przyp. 21; D. Kurze, *Quellen zur Ketzergeschichte Brandenburgs und Pommerns*, „Veröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin”, Bd. 45; Quellenwerke Bd. 6), Berlin–New York 1975, s. 31–32. W literaturze czasami występuje on jako „pseudo-Pilichsdorf”; por. P. Leutrat, *Les Vaudois*, Paris 1966, s. 136, 142.

²² Kolejny rękopis czeskiej proveniencji w żagańskich zbiorach. Jest to dzieło stosunkowo późne, gdyż jego powstanie należy datować na I połowę XV w., natomiast na Śląsku znalazł się dopiero w II połowie tego stulecia; nie wyklucza to jednak jego antyheretyckiej użyteczności; por.: L. Matusik, *Wpływ myśli czeskiej na Śląsku w świetle rękopisów kanoników regularnych św. Augustyna w XIV i XV wieku*, ZNUWr., 109, Historia, nr 17, Wrocław 1970, s. 52–57; S. Solicki, *Napływ ksiązek*, s. 30–31.

²³ P. Biller, op. cit., s. 264–269, daje pełne zestawienie miejsc występowania tego dzieła.

²⁴ P. Kielar, *Traktat przeciw beghardom Henryka Havrer*, „Studia Theologica Varsoviensia”, 8, 1972, nr 2, s. 231–250.

cja zamieszczona także w poddominikańskim manuskrypcie I Q 125 (k. 33r–36v), mianowicie *Tractatus de hereticis et eorum sectis* (II połowa XIV w.), autorstwa najprawdopodobniej wrocławskiego dominikanina Piotra von Polsnycz²⁵. Na uwagę zasługują również zestawienia błędów waldeńskich uczynione przez bakalarza Jerzego z Dworców k. Szternberka, plebana w Technicy, znajdujące się w kodeksie czeskiej proveniencji — I F 707²⁶ (k. 154r–156v) oraz anonimowy tekst zatytułowany *De heresibus et erroribus* (I F 193, k. 215v–216v i 231v), niegdyś własność Jana Radka, altaryzisty z Góry. Podobnie ciekawa jest lista: *Hec sunt in quibus errant Waldenses* (I F 230, k. 207rb–va i 229vb–230ra; I F 240, k. 260v), identyczna z zestawieniami błędów znanymi m.in. z rękopisów praskich i krakowskich²⁷, jak również *Tractatus bonus contra hereticos (Attendite vobis a falsis prophetis...)*, opublikowany przez R. Cegnę²⁸ z wrocławskiego rękopisu I F 230 (k. 227ra–229rb; identyczny w rkp. I F 240, k. 257vb–262rb; fragment w rkp. I F 193, k. 232r), występujący licznie także w innych kodeksach bibliotek europejskich²⁹. „Strzeżcie się fałszywych proroków...” — fragment ten, pochodzący z Ewangelii św. Mateusza (VII,15–21), był niezwykle charakterystyczny dla literatury antyheretyckiej oraz należał do stałego zasobu argumentów kaznodziejskich, będąc zarazem narzędziem w kreowaniu stereotypu heretyka³⁰. Dlatego też bardzo często spotykany jest u różnych autorów. Pomijając wyżej wzmiankowany *Tractatus bonus*, wymienić należy choćby IV Homilię Pseudo-Orygenesusa, zawartą w wymienionej już kompilacji I Q 125 (k. 33v)³¹, wspomniany także Traktat Alana z Lille³²,

²⁵ P. Kielar, *Studia nad kulturą szkolną i intelektualną dominikanów prowincji polskiej w średniowieczu*, w: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, t. 1, red. J. Kłoczowski, Warszawa 1975, s. 330–331. Doskonałą analizę tej kompilacji przeprowadził A. Patschovsky, *Spuren böhmischer Ketzerverfolgung in Schlesien am Ende des 14. Jahrhunderts*, w: *Historia docet. Sborník prací k počtu šedesátých narozenin prof. Ph. Dr. Ivana Hlaváčka*, red. M. Polivka und M. Svatoš, Praha 1992, s. 357–387.

²⁶ Por. przyp. 22. Rękopis ów najwidoczniej uszedł uwagi R. Cegny, który, analizując waldeńskie artykuły z kodeksu nr 229 Biblioteki w Pelplinie, napisał: „nie znamy identycznych lub podobnych list błędów waldejskich...” (*Artykuły sekty waldensów w kodeksie pelpińskim. Waldyzm średniowieczny jako religia pokutna*, St. Źródł., 29, 1985, s. 127), tymczasem właśnie w manuskrypcie I F 707 (k. 196rb–196va), pod tytułem: *Hy sunt articuli secte Waldensium hereticorum*, znajduje się niemal identyczna lista błędów, co stawia pod znakiem zapytania (choć nie wyklucza) zakładaną przez tego badacza pomorską proveniencję tych artykułów, jak również stopień odzwierciedlenia przez nie pomorskiej rzeczywistości z końca XIV w. (s. 128–129). Cała rzecz wymaga dalszych badań. Postarajmy się jednak zrekonstruować fragmenty nieczytelne rękopisu pelpińskiego, które zmusiły badacza do zakończenia listy na 14 artykuły:

Quartodecimo quod ista Waldensium (secta) sit una fides catholica et homo per aliam non possit salvari.

Quintodecimo papam dicunt esse caput omnium heresiarcharum.

Seddecimo dicunt cardinales, archiepiscopos, episcopos, imperatores, reges, principes et duces ac omnes iudices tam spirituales quam seculares una cum omnibus clericis et presbyteris esse dedampanandos hoc seriose credunt et probant et contra istam sectam reprobare esse impossibile.

Decimo septimo sacramentum confirmationis non credunt, licet multi eorum Deum confirmantur ideo faciunt, ne ipsi notentur.

Decimo octavo dicunt nihil fore orandum solum Pater noster.

Nonodecimo dicunt omnia verba misse et omnia parenta ad missam spectantia esse de errore preter verba consecrationis Vicesimo processiones in die Corporis Christi et aliorum festorum, quas solemniter celebrat populus christianus dicunt ridiculum fore et trupham. Similiter de candelis, quas christiani ibidem solent deferre (I F 707, k. 196va–b).

²⁷ Por. listę opublikowaną przez E. Wernera z dwóch kodeksów kapituły praskiej (D LI. i K IX. — *Ideologische Aspekte des deutsch-österreichischen Waldensertums im 14. Jahrhundert*, „Studi Medievali”, 4, 1963, z. 1, s. 236) oraz identyczną, opublikowaną przez R. Holinkę z rękopisów praskiej Biblioteki Uniwersyteckiej (IX. C. 10 i III. A. 19 — *Sektářství v Čechách před revoluci husitskou*, „Sborník Filosofické Fakulty University Komenského v Bratislavě”, t. 6, Bratislava 1929, s. 181). W kodeksie nr 1356 BJ znajduje się jeszcze jedna taka lista spisana (a zapewne przepisana) w Pradze przez Jakuba z Piotrkowa w 1395 roku (ed.: J. Wyrozumski, *Z dziejów waldensów w Polsce średniowiecznej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, t. 469, Prace Historyczne z. 56, 1977, s. 45–48; J. Drabina, *Religie na ziemiach Polski i Litwy w średniowieczu*, Kraków 1989, s. 136–137). Dysponujemy oczywiście jeszcze tą zamieszczoną w bliźniaczym do IF 230 rękopisie Mil. II 58 (k. 229va–b) ze zgorzeleckiej Biblioteki Milicha. A. Patschovsky (*Die Anfänge einer Ständigen Inquisition in Böhmen (Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters, Bd. 3)*, Berlin–New York 1975, przyp. 272, s. 71) sądzi, że zestawienie to pochodzi z Francji lub północnych Włoch.

²⁸ R. Cegna, *La condizione del valdismo*, s. 41–62; edycja s. 53–62.

²⁹ *Ibid.*, s. 51–52, krótkie zestawienie miejsc występowania tego traktatu. Warto wspomnieć także o zawierającym go wyżej wymienionym już zgorzeleckim rękopisie Mil. II 58, k. 226vb–229ra.

³⁰ S. Bylina, *Heretycy — obcy w społeczeństwie?*, w: *Ruchy heretyckie w średniowieczu. Studia*, Wrocław 1991, s. 107–108 i przyp. 3; E. Potkowski, *Stereotyp heretyka*, s. 129–130; por. H. Grundmann, *Der Typus des Ketzers in mittelalterlicher Anschauung*, w: *Kultur- und Universalgeschichte. Festschrift für Walter Goetz*, Leipzig–Berlin 1927, s. 91nn.

³¹ A. Patschovsky, *Spuren böhmischer*, s. 359, 370.

³² Alani de Insulis, op. cit., s. 378.

jedno z kazań Konrada Waldhausena z *Postilli studentium*³³ (rkp. I F 481, k. 296r) czy anonimowy antyheretycki przyczynek z XV-wiecznego rękopisu I Q 87 (k. 123r) z dawnej biblioteki wrocławskich kanoników regularnych. Na zakończenie warto wymienić także późniejszy Traktat: *Flagellum fascinariorum editus contra hereticos maleficos* (rkp. I Q 97, k. 26r–103r; II połowa XV w.), autorstwa inkwizytora Mikołaja Jacquiera, również zawierający ów motyw z Ewangelii św. Mateusza (k. 30v–31r)³⁴ oraz „Summulę” *contra intollerabilissimos heretice pravitatis articulos* Prokopa z Chladruba (rkp. I F 619, k. 68r–71v).

Natomiast najprawdopodobniej nie było na Śląsku rzeczy podstawowej dla antyheretyckiej działalności w XIV w., mianowicie podręcznika Bernarda Gui: *Practica inquisitionis heretice pravitatis*. Brak ten dziwi zwłaszcza w bibliotece dominikanów wrocławskich, których klasztor najczęściej był siedzibą inkwizycji. Można jednak założyć, że dzieło to znane było śląskim inkwizytorom choćby z racji jego ogólnoeuropejskiej popularności, jak również z racji szerokich kontaktów zagranicznych miejscowych braci kaznodziejów³⁵. Śląską proveniencję wykazuje natomiast egzemplarz *Directorium inquisitorum* Mikołaja Eymerici, drugiego, obok podręcznika Bernarda Gui, istotnego kompendium dla inkwizytorów, odnaleziony niegdyś przez W. Wattenbacha w Gryfii, dokąd przedostał się najprawdopodobniej z biblioteki dominikanów wrocławskich³⁶.

Podsumowując tę część wyводу, nie pretendującego przecież do kompletnego wyliczenia wszystkich śląskich „antihereticów”, należy uznać za uzasadnioną początkową tezę, że na średniowiecznym Śląsku reprezentowany był kanon antyheretyckiego piśmiennictwa europejskiego³⁷, co oznaczało niewątpliwie wzmożone zainteresowanie duchowieństwa (przede wszystkim zakonnego) ideologią licznie na to terytorium przenikających nosicieli kontestacyjnych idei religijnych. Zwłaszcza przełom XIV i XV w. był w tej materii istotny, natomiast potem wybuch i rozwój ruchu husyckiego przyczynił się do ideologicznego zamętu, którego konsekwencją był napływ kolejnej fali antyheretyckich (nie tylko antyhusyckich) pism.

Po tych kilku uwagach dotyczących całości zbiorów, chciałbym skoncentrować się obecnie na wzmiankowanym już antyheretyckim rękopisie I F 230, zawierającym oprócz wymienianych już pozycji także *Articuli secte Waldensium*. Zarówno ów kodeks, jak i *Artykuły* obrosły grubą warstwą naukowych nieporozumień, będąc najczęściej traktowane jako odbicie śląskiej rzeczywistości religijnej

³³ S. Bylina, *Wpływy Konrada Waldhausena na ziemiach polskich w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław 1966, s. 39. Pisma tego autora odnaleźć można w wielu śląskich kodeksach, m.in. I F 117, 481, 482, 484, 541, 544, 707, I Q 284; por. tamże, s. 91–103.

³⁴ P. Kielar, *Studia nad kulturą*, s. 502; por. także E. Potkowski, *Haeresis et secta maleficorum. Powstanie stereotypu*, w: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976, s. 472–473. Edycja fragmentów: J. Hansen, *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter*, Bonn 1901, s. 134–145.

³⁵ Z. Mazur, *Powstanie i działalność inkwizycji dominikańskiej na Śląsku w XIV w.*, „Nasza Przyszłość”, 39, 1973, s. 189–190.

³⁶ Na związki z osobą śląskiego inkwizytora Jana Gliwicza wskazują znajdujące się w tym kodeksie dokumenty dotyczące jego wyboru i zatwierdzenia, jak również te związane z jego działalnością, wystawione przez książąt Ruprechta legnickiego i Przemka cieszyńskiego – wielkogłogowskiego; por. W. Wattenbach, *Über das Handbuch eines Inquisitors in der Kirchenbibliothek St. Nicolai in Greifswald*, Kleine Abhandlungen zur mittelalterlichen Geschichte, Bd.1, Leipzig 1970, s. 267–273. Na ten temat także: E. Potkowski, *Heretyk Stefan z Marchii*, w: *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1972, s. 171–172.

³⁷ Chciałbym podać dla przykładu kilka reprezentatywnych kodeksów z różnych bibliotek. Niezwykle charakterystyczna i znamienna zarazem dla uniwersalizmu wymienionych wyżej antyheretyckich, zwłaszcza antywaldeńskich traktatów jest zawartość rękopisu nr 30 (XIV/XVw.) Biblioteki Dominikanów w Dubrowniku, w którym wyszczególnić można m.in.: *Tractatus contra errores Waldensium* Piotra Zwickera (k.147v–168r), *Tractatus bonus contra hereticos* (k. 168r–170r), czy kompilację fragmentów *Disputatio inter Catholicum et Paterinum* Jerzego z Florencji (k. 179r–184v) i *De genere hereticorum diverso* Davida z Augsburga (k. 184v–187r); por. T. Kaepelli, A. Zaninović, *Traités anti-vaudois dans le manuscrit 30 de la Bibliothèque des Dominicains de Dubrovnik (Raguse)*, AFP, v. XXIV, 1954, s. 302–305. Kolejny kodeks pochodzi z Biblioteki Publicznej w Dôle (nr 109, 1455r.) i zawiera m.in. Summę Rainera Sacconiego (k. 18r–24v), Traktat Davida z Augsburga (k. 24v–31v) oraz *Disputatio* (k. 46r–66r), natomiast w XIV-wiecznym manuskrypcie watykańskim (nr 3978) występują wszystkie te elementy oraz fragment *Summae adversus Catharos et Valdenses* Moneta z Kremony (k. 54r–76v); por. A. Donadaine, *Le manuel*, s. 130–135, 149–151. Wiele można jeszcze takich rękopisów przedstawić, jednak poprzestaniemy na tych trzech z różnych części Europy, których zawartość świadczy niewątpliwie o szerokim rozpowszechnieniu i wykorzystywaniu niemal wszystkich występujących na średniowiecznym Śląsku antyheretyckich treści.

przełomu XIV i XV w. Przypisywano im, że charakteryzują zwłaszcza „miejscowych heretyków”³⁸ oraz, że stanowią „kapitałne źródło do poznania doktryny sekty [waldensów — J. S.] na gruncie polskim”³⁹.

Wiadomo, że rękopis ów powstał w 1399 r., natomiast w 1458 r. znalazł się w posiadaniu Andrzeja Rüdigera ze Zgorzelca, profesora Uniwersytetu Lipskiego, posiadacza cennego księgozbioru⁴⁰. Sprawą zasadniczą jest wyjaśnienie miejsca powstania tego kodeksu. S. Solicki, wbrew wcześniejszej tradycji, uważa, że jest to dzieło czeskiej proveniencji, które na Śląsk trafiło dopiero pod koniec XV w.⁴¹. Można zgodzić się z tym twierdzeniem, z założeniem jednak, że jest to hipoteza, którą trudno ostatecznie zweryfikować. Być może kwestię pochodzenia tego rękopisu pozwoli doprecyzować porównanie z kodeksem z Biblioteki Milicha (Mil. II 58)⁴², będącym w średniowieczu własnością zgorzeleckich franciszkanów. Powstał on w 1393 r., więc starszy jest od manuskryptu wrocławskiego. Co najciekawsze jednak, zawartość obu jest w zasadzie identyczna, co świadczyć może albo o szerokim rozpowszechnieniu treści w nich zawartych, wręcz układu treści, który jest dokładnie taki sam⁴³, albo o tym samym miejscu powstania. Jest oczywiste, że wspólnym „topograficznym mianownikiem” obu tych rękopisów jest Zgorzelec, w którym oba przez pewien czas się znajdowały⁴⁴. Czy można więc założyć, że I F 230 powstał także w tym ośrodku? Przyznaję, że jest to założenie równie trudne do udowodnienia, jak hipoteza o czeskim pochodzeniu tego kodeksu. Gdyby jednak przyjąć, że w ręce Andrzeja Rüdigera trafił on w 1458 r. nie z Czech, lecz z miejscowego skryptorium, cała kwestia stałaby się jasna. Fakt obecności identycznych, podobnie datowanych manuskryptów w jednym miejscu jest tutaj znamienny, zwłaszcza, że nie udało się odnaleźć podobnych gdzie indziej.

Całkiem inaczej jest w przypadku *Artykułów* sekty waldensów (I F 230, k. 231va–234vb; Mil. II 58, k. 231va–234vb), których liczne wersje świadczą jednoznacznie, że stanowią one dość uniwersalną kompilację, którą trudno odnosić do jakiegoś konkretnego terytorium. Na podstawie kilku edycji zi-

³⁸ E. Maleczyńska, *Ruch husycki w Czechach i w Polsce*, Warszawa 1959, przyp. 84, s. 257–258; miejscową proveniencję kodeksu I F 230 zakładał także K. Maleczyński, *Dzieje Wrocławia od czasów najdawniejszych do roku 1618*, w: *Dzieje Wrocławia do roku 1807*, Warszawa 1958, s. 155 i przyp. 506.

³⁹ B. Kumor, W. Sawicki, *Sekty religijne. Początki inkwizycji kościelnej w Polsce*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 1, cz. 1, Poznań–Warszawa 1974, s. 260.

⁴⁰ Na temat Andrzeja Rüdigera por. K. Dola, *Wrocławska kapituła katedralna w XV wieku*, Lublin 1983, s. 389.

⁴¹ S. Solicki, *Problematyka husycka*, przyp. 19, s. 122; Z. Mazur (op. cit., s. 187) uznał natomiast, że I F 230 jako „zbiór formuł” był własnością Jana Gliwicza, inkwizytora śląskiego z przełomu XIV i XV w.

⁴² Por. *Catalogus codicum mediae aevi manuseriptorum qui in Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis asservantur. Signa 6055–6124 comprehendens*. (Codices Milichiani, vol. 1) (dalej *Catalogus II*), comp. S. Kądzielski, W. Mrozowicz, Wratislaviae 1998, s. 193–195.

⁴³ Ponieważ w katalogach występują duże uproszczenia, postaramy się raz jeszcze układ ów ogólnie zrekonstruować: Rkp. I F 230: (1)k. 4ra–207va — *De Summa trinitate et fide catholica* Benedykta z Marsylii; (2)k. 207rb–va — *Hec sunt in quibus errant Waldenses* (por. przyp. 27); (3)k. 207va–214ra — *Tractatus decurtatus de summa trinitate et fide catholica* (ed.: *Corpus iuris canonici, pars secunda — Decretalium collectiones, instr. E. Friedberg, Lipsiae 1881*, k. 5–6); (4)k. 214ra–215va — *Conspectus errorum heresium*; (5)k. 215va–223va — Traktat Anonima Passawskiego (por. przyp. 11); (6)k. 223va–224ra — *Decretalis contra hereticos. Excommunicamus et anathematizamus...* (ed.: *Corpus iuris canonici...*, k. 789; J. Gretser, *Lucae Tuldensis...*, s. 88–90); (7)k. 224va–227ra — *Canon ex decreto contra hereticos*; (8)k. 227ra–229rb — *Tractatus bonus contra hereticos et de eorum inquisitione* (por. przyp. 28); (9)k. 229vb–230ra — *Hec sunt...* (powtórzone); (10)k. 230ra–230va — *In examinatione alicuius heretici...* (kolejny uniwersalny kwestionariusz, podobny opublikował G. E. Friess, *Patarerer, Begharden und Waldenser in Österreich während des Mittelalters*, „Österreichische Vierteljahrsschrift für katholische Theologie”, 11, 1872, s. 252–253. Zidentyfikował go w kilku kodeksach europejskich A. Patschovsky, *Waldenserverfolgung in Schweidnitz 1315*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters”, 36, 1980, s. 141, przyp. 11); (11)k. 231va–234vb — *Articuli secte Waldensium*; por. *Catalogus...*, s. 353–355. Rkp. Mil. II 58: (1)k. 2ra–205rb — *Tractatus de Summa trinitate...* Benedykta; (2)k. 205va–211vb — *Tractatus decurtatus*; (3)k. 212ra–213ra — *Conspectus...*; (4)k. 216ra–223va — *Passauer Anonymus*; (5)k. 223va–223vb — *Excommunicamus...*; (6)k. 224rb–226vb — *Canon ex decreto...*; (7)k. 226vb–229ra — *Tractatus bonus...*; (8)k. 229v — *Hec sunt in quibus...*; (9)k. 229vb–230rb — *In examinatione...*; (10)k. 231va–234vb — *Articuli...* (pisane jednak inną ręką); por. *Catalogus II...*, s. 193–195.

⁴⁴ Rkp. I F 230 według S. Solickiego, opierającego się na siedemnastowiecznej zapisce z jego przedniej karty ochronnej, miałby znajdować się w Zgorzelcu od 1458 r., kiedy to znalazł się w posiadaniu Andrzeja Rüdigera, natomiast po jego śmierci w 1496 r. trafić miał do wrocławskich dominikanów; por. *Problematyka husycka*, przyp. 19, s. 122; *Catalogus*, s. 356. Natomiast rkp. Mil. II 58 znajdował się w różnych zgorzeleckich archiwach aż do 1945 roku (por. *Catalogus II*, s. XIV–XVI), dlatego nie został tu potraktowany jako kodeks śląski i występuje z racji zawartości jako element porównawczy.

dentyfikować można *Artykuły* w kodeksie z klasztoru w Tegernsee⁴⁵, klasztoru w Seitenstetten (XV w.)⁴⁶, w kodeksie z Monachium (XVI w.)⁴⁷, z Pragi (Biblioteka Uniwersytecka, koniec XIV w.)⁴⁸, wreszcie w kodeksie ołomunieckim (powstałe najprawdopodobniej gdzieś w środkowych Niemczech na przełomie XIV i XV w.)⁴⁹ Ponadto wiemy o istnieniu podobnych kompilacji w bibliotece parafialnej w Michelstadt w Odenwaldzie (XV w.)⁵⁰, w bibliotece praskiej kapituły (połowa XV w.)⁵¹, w Bibliotece Państwowej w Berlinie (spisane w Erfurcie w połowie XV w.)⁵², w bibliotece kapitulnej w St. Florian (XV w.)⁵³ oraz o wymienianych dwóch egzemplarzach w kodeksach BUWr., co z pewnością nie jest pełnym wyliczeniem⁵⁴. Rysuje się tutaj jednak pewien terytorialny krąg, obejmujący centrum Europy, krąg wyznaczany przez terytoria ciągnące się od Śląska do Bawarii oraz od Karyntii i Moraw do Turynii, co jest istotną konstatacją dla dalszych rozważań.

Pełna wersja *Artykułów* sekty waldensów zawiera w zasadzie pięć elementów, mniej lub bardziej dowolnie zestawianych i redagowanych w powyższych kodeksach⁵⁵. Elementy te stanowią: lista mistrzów waldeńskich z 1391 r. (1), opis obyczajów sekty (2), wyliczenie heretyckich błędów (3), formularz przesłuchania waldensów (4)⁵⁶ oraz niemieckojęzyczna formuła wyrzeczenia się (odprzysiężenia) udziału w sekcie (5). Należałoby jednak dodać jeszcze tzw. *Tres sentencie de hereticis secte Waldensium*, zawierające teksty wyroków skazujących oskarżonych o przynależność do tej sekty na noszenie błękitnych krzyży, dożywotnie więzienie lub też przekazujące zatwardziałym władzy świeckiej. Nie występują te sentencje, co prawda, we wszystkich przypadkach, jednak są wystarczająco reprezentowane, choćby w najbardziej nas interesujących rękopisach I F 230 (k. 234ra–234vb) i Mil. II 58 (k. 234ra–234vb), by uznać je za kolejny element tej kompilacji⁵⁷. W kilku przypadkach pojawia się także siedem artykułów waldeńskiej wiary⁵⁸ oraz pięć niemieckojęzycznych formuł „przysięgowych”⁵⁹. Chciałbym przy tym nadmienić, że pojęcie *Artykułów* rozumieć należy w pewnym

⁴⁵ Edycji dokonał J. Gretser, *Petri de Pilichdorf*, s. 309–318.

⁴⁶ Niejednolitą tą kompilację opublikował G. E. Friess, op. cit., s. 257–261, 266–271 (rkp. 188, 252).

⁴⁷ Edycja: I. Döllinger, *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters*, Th. 2 (*Dokumente vornemlich zur Geschichte der Waldesier und Katharer*), München 1890, s. 332–335, 338–343, 367–369; por. *Catalogus codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, t. 3, pars 1, comp. C. Halm, G. Laubmann, Monachii 1892, s. 252 (rkp. 1329, k. 215–224).

⁴⁸ Fragment opublikował R. Holinka, op. cit., s. 176–179 (rkp. XIII. E. 7, k. 175r–176v).

⁴⁹ Edycja: E. Werner, *Nachrichten über spätmittelalterliche Ketzer aus tschechoslowakischen Archiven und Bibliotheken*, I – *Waldensia aus Olmütz*, Beilage zur Wissenschaftlichen „Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig”. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Jahrg. 12, 1963, H.1, s. 265–274; (rkp. 69, k. 338–340). Kwestie dotyczące miejsca i czasu powstania tego rękopisu rozważa autor na s. 224

⁵⁰ H. Haupt, op. cit., s. 328–329.

⁵¹ *Soupis rukopisu knihovny metropolitni*, s. 354–361 (rkp. D LI, k. 136v–139v).

⁵² *Die theologischen fateinischen Handschriften in Folio. Der Staatsbibliothek preussischer Kulturbesitz Berlin*, Teil 2, hrsg. J. Becker, T. Brandis, Wiesbaden 1985, s. 240–242 (rkp. 704, k. 22–28).

⁵³ A. Patschovsky, *Quellen zur böhmischen Inquisition im 14. Jahrhundert* (Monumenta Germaniae Historica, Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters, Bd. 11), Weimar 1979, przyp. 304, s. 92 (rkp. XI, 234, k. 84va–93ra).

⁵⁴ Najprawdopodobniej fragmenty *Artykułów* zawierają także: rkp. XIII. E. 5 (k. 182v–183v; I połowa XV w.) z praskiej Biblioteki Uniwersyteckiej (por.: V. Chaloupecký, *K dejinam Valdenských v Čechách před hnutím husitským*, „Český Časopis Historický”, 31, 1925, H. 2, przyp. 6, s. 374; *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in C. R. Bibliotheca Publica atque Universitatis Pragensis asservantur*, pars 2, auct. J. Truhlář, Pragae 1906, s. 237), rkp. K IX. (k. 89v–93v; XV w.) z praskiej biblioteki kapitulnej (por.: V. Chaloupecký, op. cit., przyp. 6, s. 374; *Soupis rukopisu knihovny metropolitni kapitoly pražské*, část 2, sest. A. Podlaha, Praha 1922, s. 185), rkp. 92/4 (k.284r–286v; przełom XIV i XV w.) z biblioteki benedyktyńskiej w austriackim Lavantalu (por. K. Holter, *Die Bibliothek, Handschriften und Inkunabeln*, w: *Die Kunstdenkmäler des Benediktinerstiftes St. Paul im Lavantal*, Wien 1969, s. 411) oraz rkp. 5338 (k. 239v–244r) z biblioteki w Monachium (por. W. Preger, *Beiträge zur Geschichte der Waldesier im Mittelalter*, „Abhandlungen der k. bayerischen Akademie der Wissenschaften” 3, Historische Klasse 13. Bd. 1 Abth, München 1875, s. 189).

⁵⁵ Różnice występujące w znanych sobie redakcjach uwzględnił E. Werner, *Nachrichten*, s. 265–274 (przypisy), ponadto s. 215–216, 220–225.

⁵⁶ Wśród wielu podobnych kwestionariuszy wymienić można także te występujące w XIV-wiecznym rękopisie I F 627 (k. 157r–v) z biblioteki żagańskich kanoników regularnych pt.: *Examinatio hereticorum*, wykazujące pewne podobieństwo treściowe z *Artykułami*, co wynika z pewnością ze swoistego uniwersalizmu antywaldeńskich treści.

⁵⁷ Ponadto występują jako ostatni element *Artykułów* w kodeksie kapituły praskiej (rkp. D LI, k. 139v–141r) oraz w kodeksie berlińsko-erfurckim (rkp. 704, k. 28–30). Wszystkie te cztery rękopisy zawierają również *Tractatus bonus contra hereticos*, a manuskrypt praski także traktat Anonima Passawskiego; por. także R. Cegna, *La condizione del valdismo*, s. 51.

⁵⁸ Mam na myśli głównie rękopis XIII. E. 7 z praskiej Biblioteki Uniwersyteckiej; por. E. Werner, *Nachrichten*, s. 221–222.

⁵⁹ 1 – *Forma iuramenti de dicenda veritate in officio inquisitionis haereticae pravitatis*; 2 – *Forma iuramenti expugnationis (expurgationis)*; 3 – *Hic procedatur ad iuramentum*; 4 – *Forma iuramenti abiurationis sectae Waldensium haeticorum*; 5 – *For-*

sensie umownie, gdyż określają one, jak widzimy, elementy często z tą formą nie mające nic wspólnego.

Różnice występujące w poszczególnych ich redakcjach wynikały z pewnością z kształtu wzoru, być może z obecności autora (autorów), który w zależności od swych potrzeb treść korygował, lokalnej specyfiki, wyboru dokonanego przez przepisującego czy wreszcie od ilości miejsca, pozostałych w rękopisie wolnych kart. Niektóre z nich okazały się jednak na tyle istotne, że E. Werner wyodrębnił tzw. „typ praski”, reprezentowany przez kodeks XIII. E.7 Biblioteki Uniwersytetu Praskiego czy kodeks biblioteki parafialnej w Michelstadt, w odróżnieniu od typu „niemiecko-austriackiego”, reprezentowanego przez większość rękopisów niemieckiej proweniencji. Podstawowe kryteria klasyfikacyjne, jakie przyjął autor, to brak w redakcji typu praskiego pierwszego elementu *Artykułów* – spisu mistrzów waldeńskich, dopisek siedmiu artykułów waldeńskiej wiary oraz istotna różnica w formule odprzysiężenia (piątym elemencie), polegająca na zamianie „pana” (najprawdopodobniej arcybiskupa) mogunckiego na (arcybiskupa) praskiego w tejsze redakcji⁶⁰, jak również kilka krótkich fragmentów treści całkowicie odmiennych⁶¹.

W manuskryptach wrocławskich mamy do czynienia ze swoistym „uśrednieniem”, ponieważ brakuje w nich rejestru herezjarchów⁶², brakuje także siedmiu artykułów, natomiast formuła wyrzecz-

ma absolutiois haereticorum Waldensium. Element ten występuje w *Artykułach* z Seitenstetten, St. Florian i Monachium (5338); ed.: G. E. Friess, op. cit., s. 266–271; D. Kurze, op. cit., s. 17–18, 73–77. Rękopisy te zawierają także inny kwestionariusz inkwizycyjny autorstwa Piotra Zwickera (inc.: *Ubi es natus?*; por. A. Patschovsky, *Gli eretici*, s. 262–265), którego nie uważam jednak za element *Artykułów*, choć jego podobieństwo pod względem formy i treści z ich częścią „interrogacyjną” jest ewidentne; być może rozstrzyga to kwestię autorstwa tej części.

⁶⁰ *Ich Hanns (Hannusch w wersji śląskiej i lużyckiej) swere ayn ayt gote dem almechtigen, meyn herren von Meinz (mencze? – I F 230, menniglich? – Mon. 1329)...*; *meym here von Prag...*

⁶¹ E. Werner, *Nachrichten*, s. 220–223.

⁶² W rkp. I F 230 występuje on jako dopiska z 1462 r. na tylnej karcie ochronnej, różniąc się jednak nieco treścią od pozostałych. Postarajmy się porównać te najbardziej reprezentatywne:

I F 230 – *Anno domini 1393 die 19 mensis Aprilis infrascripti fuerunt Rectores secte Waldensium – primo Hans POLAN filius cuiusdam Rustici et supremus item Niklos von POLAN item Conradus de HERBIPOLI (Würzburg) item Ulrich de HEYDECK (Hardegg na pograniczu morawsko-austriackim) qui fuit ex artificio sutor item Symon de GALICZ de Ungaria (Halicz) qui fuit ex artificio Sartor item Conradus de GEMUNDE in Swevia (Gmünd w Szwabii) filius cuiusdam rustici item Hermannus de MISTEGEI (Mistelgau k. Bayreuth) et hic fuit faber in Bavaria. Eodem etiam anno reperti sunt de novo in Capitulo DISCHARCZ (koko Krems) Petrus de villa RULESCHUN (?) prope Spiram et Hans de PLAWEN (Plauen). Et hii omnes nominantur inter se apostoli magistri et fratres. [9 spisanych]; por. *Catalogus*, s. 355; R. Cegna, *La condizione del valdismo*, s. 45–46.*

Cod. 188, 252 (Seitenstetten) – *Anno domini MCCCCLXXXI (Cod. 188–1392) die quarta mensis Septembris infrascripti reperti sunt rectores pro tunc sectae Waldensium haereticorum. Primo Nycolaus de POLONIA (item Johannes de Polonia, Cod. 1329, Monachium) filius cuiusdam rustici. Item Conradus de SAXONIA de villa dicta Dorbray prope Wittenberg filius cuiusdam rustici. Item Ulrichus de HAIDEKKE (Hardegg) ex artificio sutor. Symon de GRALICZ de Ungaria ex artificio sartor. Item carnifex quondam Johannes de DICHARCZ villa sita circa Chrembs in Austria, qui fuit captus Ratisbonae, qui periuravit de haeresi, nunc vero convictus. Item Conradus de GMUNDE in Suevia, filius cuiusdam rustici. Item Hermanus de MISTILGEW in Bavaria, faber. Item Nicolaus de PLawe filius cuiusdam molendinatoris. Item Gottfridus de UNGARIA, sutor. Item Johannes dictus de ARENA in Bavaria, faber. Item Nicolaus de SOLOTERN (Solothurn k. Bazylei) de Ijac circa Veronam in Swiz, rasor pannorum. Praedicti nominantur inter eos apostoli, magistri et fratres. [12]; por.: G. E. Friess, op. cit., s. 257; I. Döllinger, op. cit., s. 367. Nie jest pewne czy autor ten zaczerpnął swą listę z kodeksu monachijskiego, ponieważ nie dał po temu żadnych wskazówek, wiadomo natomiast, że reszta *Artykułów* przez niego publikowanych stamtąd właśnie pochodzi. Niemal identyczne zestawienie herezjarchów odnajdziemy także u D. Kurze (*Zur Ketzergeschichte der Mark Brandenburg und Pommerns vornehmlich im 14. Jahrhundert*, „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands”, 16–17, 1968, s. 94), który opublikował je z rękopisu biblioteki w Wolfenbüttel (Cod. Guelf. 466, Helmst. 431, k. 8v); por. także: M. Erbstößer, *Sozialreligiöse Strömungen im späten Mittelalter. Geissler, Freigeister und Waldenser im 14. Jahrhundert* (Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte, Bd. 16), Berlin 1970, s. 127–128; H. Haupt, *Waldenserthum und Inquisition im südöstlichen Deutschland seit der Mitte des 14. Jahrhunderts*, „Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, 3, 1890, s. 347; E. Werner, *Ideologische Aspekte*, s. 218–219; J. Wyrozumski, op. cit., s. 48.*

Cod. 69 (Ołomuniec) – *Anno domini millesimo trecentesimo nonagesimo primo, die (quarto) mensis Septembris. Infrascripti sunt rectores pro tunc secte Waldensium. Primo Nicolaus de POLONIA. Item Johannes de POLONIA, filius cuiusdam rustici. Item Conradus de SAXONIA de villa dicta Dobretum prope Wittenberg, filius cuiusdam rustici. Item Ulrichus de HARDEK ex artificio sutor. Item Symon de GALICZ de Ungaria ex artificio sartor. Item Conradus de GMUNENDO in Swevia filius cuiusdam rustici. Item Hermannus de MISTILGEW in Bavaria faber. Item Johannes dictus de ARENA in Bavaria faber. Praedicti nominantur inter eos apostoli, magistri et fratres. [8] (por. E. Werner, *Nachrichten...*, s. 265; podobną listę opublikował Flacius Illyricus, op. cit., s. 445 oraz J. Gretser, *Lucae Tudensis*, s. 20).*

Spośród wszystkich wymienionych tu herezjarchów kilku pojawia się następnie w aktach procesu prowadzonego na Pomorzu w latach 1392–94 r. przez Piotra Zwickera. Tak więc Peter Beyer von Bärwalde, zapytywany o znajomości z herety-

nia zawiera arcybiskupa mogunckiego. Pozostałe różnice w treści łączą oba te kodeksy z kręgiem niemieckim. Taka oryginalność układu zmusza do zastanowienia się nad wzorem, z jakiego korzystał przepisujący *Artykuły* skryba. Z braku jednak takowego należy rozważyć określenie nowego „śląsko-łużyckiego” typu, który mógłby plasować się pomiędzy opcją czeską i niemiecką, a którego cechą charakterystyczną mogłoby być występowanie wyżej wzmiankowanych trzech sentencji wyroków inkwizycyjnych. Warto zwrócić także uwagę na stosunkowo wczesne datowanie rękopisu Mil. II 58 (1393). Jest to najstarszy znany mi manuskrypt zawierający *Artykuły*⁶³, co przy powiązaniu formuły „biskupa miśnieńskiego” z sentencją wyroków⁶⁴ z nieodległym Zgorzelcem, miejscem powstania kodeksu oraz bliskim sąsiedztwem tego miasta z Oybinem, siedzibą Piotra Zwickera, skłania do bardzo delikatnego postawienia hipotezy o pewnej niezależności rękopisu łużyckiego (a tym samym i wrocławskiego)⁶⁵.

Niezwykle istotne w tym miejscu staje się zagadnienie autorstwa interesującej nas antyheretyckiej kompilacji. E. Werner założył, że autorami pierwszej części *Artykułów* (spisu mistrzów) mieli być inkwizytorzy Piotr Zwicker i Marcin z Pragi, opis obyczajów jest według niego anonimowego autorstwa, listę błędów (i siedem artykułów) miałby stworzyć Marcin, natomiast ostatnie elementy (kwestionariusz inkwizycyjny i formuła wyrzeczenia) to dzieło Piotra, jednak tylko wersji z Seitenstetten, bo pozostałe wersje miał napisać inkwizytor z Pragi, jako autor generalnie praskiego typu⁶⁶.

Sądzę, że przy braku odpowiednich danych niezmiernie trudno kusić się o określenie autorstwa poszczególnych części *Artykułów*. Wiadomo, że obaj inkwizytorzy byli w ostatniej dekadzie XIV w.

kami, wymieniał m.in. Mikołaja i Jana z Polski, Konrada z Saksonii, Ulryka de Hardegg, Hermana de Mistelgau i Konrada ze Szwabii. „*Alios nescivit nominare*”; por. W. Wattenbach, *Über die Inquisition gegen die Waldenser in Pommern und der Mark Brandenburg*, Kleine Abhandlungen zur mittelalterlichen Geschichte, Bd.1, Leipzig 1970, s. 165. D. Kurze odnalazł na Pomorzu jeszcze Jana de Plauen (*Quellen zur Ketzergeschichte*, s. 350–351). Jako nawrócony na skutek akcji inkwizytorów Marcina z Pragi i Piotra Zwickera w Erfurcie w 1391 r. występuje Mikołaj de Plauen; por. I. Döllinger, op. cit., s. 330. Z pewnością nie wymieniono tutaj wszystkich środkowoeuropejskich mistrzów waldeńskich schyłku XIV w. Podobne wykazy występują w wielu rękopisach, nie zachowując przy tym treściowej jednolitości ani zwartości nomenklatury, co widać także na przykładzie list cytowanych powyżej (charakterystyczne są zwłaszcza różnice w dacie); por.: P. Biller, *The 1391 lists of Waldensian „Magistri” three further manuscripts*, w: *The Waldenses, 1170–1530*, s. 233–236; H. Haupt, *Der Waldensische Ursprung des Codex Teplensis*, Würzburg 1886, s. 35–36; W. Swoboda, *Waldensi na Pomorzu Zachodnim i w Nowej Marchii w świetle protokołów szczecińskiej inkwizycji z lat 1392–1394*, „Materiały Zachodniopomorskie”, t. 19, 1973, s. 501–503, mapa s. 499. Jedne osoby (z różnych powodów) znikają, natomiast pojawiają się inne. Można odnieść wrażenie, że mamy tu do czynienia z uzupełnianymi na bieżąco „listami gończymi”, wydawanymi przez będących w ciągłym ruchu inkwizytorów Piotra Zwickera i Marcina z Pragi (*reperti sunt de novo...* rkp. I F 230). Najpełniej dotychczas odniósł się do tego problemu D. Kurze, który zestawiał aż piętnaście nazwisk (por. *Zur Ketzergeschichte*, s. 78–80). Warto mieć na uwadze także fakt pewnej tożsamości (w wymiarze środkowoeuropejskim) miejsc pochodzenia herezjarchów z miejscami przechowywania rękopisów zawierających *Artykuły*, z pewnością także powiązanych osobą dwóch inkwizytorów.

Pozostaje jeszcze kwestia wyjaśnienia przyczyny pojawienia się w rękopisie I F 230 dopiski zamieszczonej dopiero w 1462 r. Otóż najprostszym sposobem na rozwikłanie tej zagadki będzie założenie, że któryś z XV-wiecznych posiadaczy rękopisu I F 230 (najprawdopodobniej erudyta Andrzej Rüdiger ze Zgorzelca) wiedząc, że istnieją podobne kompilacje zawierające spis herezjarchów, samodzielnie uzupełnił w ten sposób brakujący element *Artykułów* sekty waldensów. Mogło to mieć związek z akcją prowadzoną właśnie w 1462 r. przeciwko waldensom w okolicach Zwickau (i Zgorzelca); por. W. Rittenbach, S. Seifert, *Geschichte der Bischöfe von Meissen 968–1581* („Studien zur katholischen Bistums- und Klostergeschichte”, Bd. 8), Leipzig 1965, s. 324–326.

⁶³ E. Werner (*Nachrichten*, s. 222) datuje powstanie wersji praskiej na przełom 1391/92 r., nie podając jednak rozstrzygających argumentów.

⁶⁴ *In nomine Domini amen. Nos Demetrius Dei et apostolice sedis gratia episcopus Mysnensis...* Wzmianka ta jest nader kłopotliwa z powodu imienia biskupa, którego trudno zidentyfikować z kręgiem niemieckojęzycznym. W „Historii biskupów miśnieńskich” imię to także nie występuje (por. W. Rittenbach, S. Seifert, op. cit.). R. Cegna (*La condizione del valdismo*, przyp. 39, s. 50) poszukiwał diecezji Demetriusza w Italii czy w Turcji (Miseno, Misia). Być może pomyłono tytularną diecezję z imieniem biskupa pomocniczego, który często bywał oddelegowywany przez swego zwierzchnika diecezjalnego do walki z herezją. Dobrym przykładem jest śląski sufragan Paweł z Bancz, biskup Tyberiadzki, który w imieniu Henryka z Wierzbnej prowadził proces świdnicki w 1315 r. (por. A. Patschovsky, *Waldenserverfolgung*, s. 142, przyp. 19). Przy myłce mógłby zostać zapisany jako Tyberiusz. Karkołonna to hipoteza.

⁶⁵ Zdając sobie sprawę z umowności i względności takiej klasyfikacji, postaramy się jednak zestawić te trzy typy: Typ praski – (I) spis obyczajów sekty waldensów; (II) siedem artykułów waldeńskiej wiary; (III) lista błędów waldensów; (IV) kwestionariusz inkwizycyjny; (V) formuła odprzysiężenia (Praga). Typ niemiecko-austriacki – (I) lista mistrzów waldeńskich; (II) spis obyczajów; (III) lista błędów; (IV) kwestionariusz; (V) formuła odprzysiężenia (Moguncja). Typ łużycko-śląski – (I) spis obyczajów; (II) lista błędów; (III) kwestionariusz; (IV) formuła odprzysiężenia (Moguncja); (V) trzy sentencje wyroków. Dodatkowo musimy wziąć pod uwagę także czwarty model kompilacji, zawierający pięć formuł przysięg, a reprezentowany przez różniące się od siebie *Artykuły* z Seitenstetten oraz St. Florian (por. przyp. 59).

⁶⁶ E. Werner, *Nachrichten*, s. 222, 224–225.

bardzo aktywni, prowadząc procesy (razem lub osobno) m.in. w Austrii, Bawarii, Saksonii, Turyngii, Nowej Marchii i na Pomorzu⁶⁷. Wiadomo także, że dla skutecznego prowadzenia dochodzeń przeciwko heretykom niezbędne były tzw. „podręczniki”, czyli różnych rozmiarów zestawienia inkryminowanych doktryn, charakterystyki poszczególnych sekt, kwestionariusze, pozwalające oskarżonych o herezję odpowiednio sklasyfikować i odpowiednio wobec nich postępować, wreszcie najrozmaitsze przyczynki, pomagające inkwizytorowi odnaleźć się w gąszczu swych obowiązków⁶⁸. Generalnie inkwizytorzy opierali się na dostępnym im materiale teoretycznym, jednak ci wybitniejsi sami kusili się o spisywanie swoich doświadczeń i obserwacji. Dobrym przykładem jest tutaj właśnie Piotr Zwicker, autor dość dużego Traktatu *contra hereses Waldensium*⁶⁹ oraz szeregu innych pomniejszych zapisek. Czy z tego powodu jednak powinniśmy przypisać mu także *Articuli secte Waldensium* w całości, bez względu na ich lokalne warianty? Być może był on autorem trzech sentencji wyroków inkwizycyjnych⁷⁰, określających według mnie typ śląsko-lużycki, być może autorem zestawienia błędów waldeńskich⁷¹ albo kwestionariusza inkwizycyjnego⁷². Co jednak uczynić z pozostałymi elementami *Artykułów*? Należy zgodzić się z E. Wernerem, który spory udział w powstaniu tej kompilacji przyznał Marcinowi z Pragi, zakładając jego korzystanie ze wspólnych doświadczeń (i notatek) z prowincjałem celestynów⁷³; posiadamy przecież akty inkwizytorskie wspólnie przez nich wystawiane⁷⁴. Nie dają to jednak dostatecznej podstawy źródłowej do daleko idących założeń o autorstwie poszczególnych elementów i wariantów *Artykułów*. Logiczna wydawała się hipoteza o dwóch typach kompilacji autorstwa dwóch „kolegów” – inkwizytorów; co jednak uczynić z opcją śląsko-lużycką, co z innymi wersjami kompilacji? Sądzę, że jedyną dopuszczalną konkluzją będzie stwierdzenie współpracy Marcina i Piotra przy powstawaniu *Artykułów* sekty waldeńców; być może z pewną przewagą tego drugiego, jako autora bardziej doświadczonego, jednak bez dokładnego precyzowania udziału ich obu w opracowaniu poszczególnych części i wariantów tego zestawienia. Nie można abstrahować także od autorskiego udziału kopistów, a zwłaszcza użytkowników przy modyfikacjach kolejnych redakcji. W ogóle trudności z określeniem dokładnej filiacji poszczególnych wersji *Artykułów* wykluczają w zasadzie możliwość ustalenia pierwotnego ich kształtu, a tym samym i autorstwa.

Jak widzimy, w bardzo bogatych zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie zgromadzono liczne kolekcje zbiorów klasztorów śląskich, znajduje się wiele kodeksów zawierających pisma antyheretyckie, którymi posługiwano się na Śląsku w XIV i XV wieku w walce z przedstawicielami religijnej heterodoksji. Przy czym stosunkowo rzadko są to teksty powstałe na miejscu, pisane przez tutejszych znawców problemu, najczęściej inkwizytorów w oparciu o lokalną problematykę i specyfikę. Z reguły mamy do czynienia z pozycjami ogólnoeuropejskimi, występującymi licznie także w wielu innych miejscach.

⁶⁷ Por. H. Finke, *Waldenserprozess in Regensburg 1395*, „Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, 4, 1890, s. 345–346; G. Gonnet, A. Molnar, *Les Vaudois au Moyen Age*, Torino 1974, s. 150, 152–154; H. Haupt, *Waldenserthum und Inquisition*, s. 345–346; D. Kurze, *Zur Ketzergeschichte*, s. 71–74; R. E. Lerner, op. cit., s. 146–149; W. Swoboda, op. cit., s. 503–504; P. Zwicker uczestniczył także w sprawach śląskich. Poświadczony jest w „czynszowym” dokumencie notarialnym z 19 IV 1408 r. obok m.in. Mikołaja Scultetusa ze Strzegomia; por. rkp. I F 44 BUWr., tylna karta ochronna.

⁶⁸ Choćby najsłynniejszy podręcznik Bernarda Gui; por. *Księga inkwizycji. Podręcznik napisany przez Bernarda Gui*, Kraków 2002.

⁶⁹ Por. przyp. 21.

⁷⁰ Wskazuje na to dokument związany z jego działalnością, opublikowany przez I. Döllingera (op. cit., s. 346–351), zawierający drugi element publikowanego poniżej tekstu (s. 346), jak również jego autorstwa *Nota sententiae ubi quis propter haeresim cruce insignitur et statatur* (tamże, s. 343–344). W dalszym ciągu pozostaje jednak trudność związana z imieniem biskupa miśnieńskiego (por. przyp. 64). Być może Piotr Zwicker miał do dyspozycji formularz sentencji wyroków autorstwa tajemniczego Demetriusza, korzystał z niego i zestawiał obok innych elementów kompilacji.

⁷¹ Posiadamy pewne wskazówki, które czynią to założenie bardziej prawdopodobnym, mianowicie zarówno w kodeksach z Seitenstetten, jak i z Monachium (5338) obok „właściwych” *Artykułów* występują inne zestawienia waldeńskich błędów autorstwa Piotra Zwickera, spisane dla książąt Austrii i niezwykle podobne treścią do tych, które są elementami „naszej” kompilacji; por. G. E. Friess, op. cit., s. 262–266; W. Preger, *Beiträge*, s. 246–250. Niemal identyczny wykaz błędów znajduje się w rękopisie z ratybońskiego klasztoru św. Emmerama; por. I. Döllinger, op. cit., s. 305–311; również w drugim manuskrypcie bawarskim (1329) tuż obok znanych nam *Artykułów* umieszczone są *Errores haereticorum Waldensium*, także autorstwa inkwizytora z Oybyna, łączące się bezpośrednio z ich treścią; por. *ibid.*, s. 335–338.

⁷² Por. przyp. 59.

⁷³ E. Werner, *Nachrichten*, 220, 223.

⁷⁴ Por. H. Haupt, *Waldenserthum und Inquisition*, s. 401–411.

Charakterystyczny dla tego kanonu jest rękopis I F 230 z 1399 r. (lecz także identyczny Mil. II 58 z 1393 r., który w średniowieczu znajdował się jednak nie na Śląsku, lecz na Łużycach, w klasztorze zgorzeleckich franciszkanów), zawierający takie właśnie uniwersalne pisma, m.in. Traktaty Benedykta z Marsylii i Anonima Passawskiego. Również będące jego częścią *Artykuły* sekty waldensów nie są odbiciem śląskiej rzeczywistości religijnej przełomu XIV i XV w., lecz rzeczywistości środkowo-europejskiej, spisanej w oparciu o doświadczenia i obserwacje Marcina z Pragi i Piotra Zwickera, inkwizytorów operujących na terytoriach Pomorza, Czech, Niemiec i Austrii w ostatniej dekadzie XIV i na początku XV w.

Na zakończenie chciałbym zastrzec, że samo pojawienie się kodeksu w danej bibliotece nie musiało być zwieńczeniem wzmózonych wysiłków zmierzających do jego zdobycia. Czasami manuskrypt pojawiał się zupełnie przypadkowo (zwłaszcza w okresie przymusowych migracji czeskich księgozbiorów podczas husyckiej zawieruchy⁷⁵). Nie oznaczało to też natychmiastowego i intensywnego zainteresowania jego treścią, gdyż wielokrotnie nie było po prostu takiej potrzeby. Nie należy jednak lekceważyć przyczyn licznej obecności antyheretyckich pism na terenie późnośredniowiecznego Śląska.

TRES SENTENTIE DE HERETICIS SECTE WALDENSIUM
Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, rkp I F 230 (k. 234ra–234vb)
i Mil. II 58 (k. 234ra–234vb).

Sentencia ad signandum hereticos cruce glauca penitere firmiter proponentes, in quibus penitencie signum visa fuerint evidenter.

In nomine Domini amen. Nos Demetrius, Dei et apostolice sedis gracia episcopus Mysnensis, quia vos Petrum etc., Conradum etc., Margaretham etc., Barbaram etc., Inquisitor noster per dyocesim nostram a nobis generalis vel honorande talis N. cui officium inquisitionis in hac parte volumus iniungere, per vestram confessionem propriam, spontaneam, legitimum, hereticos et hereticas, et heresiarchas ad vestra hospicia pluribus vicibus recepissee, eis adhesisse, et in quam pluribus articulis erroneam per sanctam Romanam Ecclesiam reprobatis, et condempnatis, prout in depositionibus continet expresse. In hiis videlicet, que secta Waldensium tenet a vestra puericia et iuventute usque ad ista tempora conservasse et permansisse pertinaciter in eisdem. Nunc vero saniori usi consilio vltis ad universitatem sancte Romane Ecclesie, ut asseritis de corde bono et fide non ficta redire. Ideo nos in primis abiuramentis articulis predictae secte Waldensium et omni alia heretica pravitate secundum formam Ecclesie per inquisitorem nostrum prefatum ab excommunicationis vinculis quibus tenebamini astricti, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti in hiis scriptis absolvimus, si iniunctam vobis penitentiam seu alia mandata firmiter observaveritis et perfecte. Sed quia in Deum et sanctam Romanam Ecclesiam predictis modis temere deliquistis ad peragendam penitentiam condignam, ^{a-}cruce glauca prout moris est^{-b} ante et retro per inquisitorem nostrum quemcumque commissarium in nostra civitate vel opido signari volumus et vos ibidem per dies octo visitando ecclesie N. N. N. publice permanere, deinde illuc in N. reverti et inibi penitentiam triennem persolvere, ut prefertur in Dei nomine invocato in hiis scriptis sentencialiter pronunciamus. Nos tamen inquisitori nostro vel certo commissario in hac parte modificacionem seu abbreviacionem temporis dicte penitencie, in quam cum Deo et salva consciencia possimus et vestra contricio et satisfaccio meruit nichilominus reservamus.

⁷⁵ S. Solicki, *Napływ ksiąg*, passim.

⁷⁶ Chciałbym w tym miejscu serdecznie podziękować P. dr. Wojciechowi Mrozowiczowi oraz mgr. Maciejowi Ederowi za życzliwą pomoc przy odczycie oraz przygotowaniu edycji tego tekstu.

^{a- -b} cruce prout moris est glauca (*Mil. II 58, k. 234 rb*).

Sentencia ad iurandum sive incarcerandum hereticos, in quibus penitencie signa minime cognoscuntur et si se emendare velle dicant.

In nomine Domini amen. Quoniam nos N. inquisitor seu commissarius ad infrascripta per reverendum in Christo patrem et dominum dominum N., episcopum Mynensem, deputatus, per inquisitionem diligenter et legitime factam evidenter invenimus, et ex confessione propria ac voluntaria ac fidedignorum sufficienti testimonio super hoc recepto C. B. M. errore fidei et pravitate heretica fraude dyabolica receptam et multis annis, longis retroactis temporibus dampnabiliter perstitisse. Et licet nos de multis vicibus examinandum et examinari fecimus et probari an a viis erroneis et perversis ad sanctam matrem Ecclesiam velles et posses converti. Tu vero animo tepido et nebuloso respondens, quod recognoscas te errasse, et velis vitam tuam in melius emendasse, signis tamen certis vere ac pure contricionis in te minime apparentibus, que nobis de tua conversione possent facere plenam fidem. Nos igitur pro tribunali sedentes et solum Deum pre oculis habentes, cupientes te salvari prout tenemur, quam perpetua morte dampnari, et tecum micus agere volentes te sub pena futuri et conversionis ad verum lumen fidei catholice perpetuo carceri adiudicamus ac incarcerandum fore perpetue decernimus et declaramus auctoritate ordinaria finaliter in hiis scriptis, potestate tamen te redimendi de carcere, si signa vere contricionis inspiratione divina in te apparuerint et nobis eisdem fuerit expedire, nobis nichilominus vel certo, predicti reverendi patris et domini, domini N. episcopi Mynensis in hac parte commissario, specialiter reservata.

Sentencia ad relinquendum brachio curie seculari hereticos obstinatos vel relapsos.

In nomine Domini amen. Quoniam nos N. inquisitor seu commissarius ad infrascripta per reverendum in Christo patrem et dominum, dominum episcopum Mynensem deputatus, per inquisitionem legitime factam evidenter invenimus et confessionem propriam factam receptam, in iudicio coram nobis quam coram venerabilibus viris et cetera N. legitime nobis constat, quia tu N. tam graviter et tam multipliciter in crimine heresis primo in ipsum crimen labendo et postmodum in ipsum crimen heresis parte primitus abiuramentum, sed canis ad vomitum rediens miserabiliter^a-relabendo diversimode^b deliquisci, sicut tibi lectum est hic et recitatum intelligibiliter in wlgari. Idcirco nos N. inquisitor prefatus cum te omni gratia et misericordia reddidit indignum, culpam cum veteribus novas addere non verendo nec futurum Dei iudicium non metuendo, per hoc te false et ficte, primo te fuisse conversum et nunc te incorrigibilem ostendendo, ita quod promissionibus non est fides adhibenda, attendentes, quod secundum iura canonica talibus in heresim abiuratam relabentibus non est ulterius gracia facienda, de multorum bonorum virorum in sacra theologia ac in utroque iure peritorum, tam religiosorum, quam secularium, maturo consilio super hiis habito et obtento, solum Deum pre oculis habentes et orthodoxe fidei puritatem sacrosanctis Dei ewangeliis positam coram nobis, ut de wltu Dei nostrum prodeat iudicium et oculi nostri videant equitatem.

In nomine^a Patris et Filii et Spiritus Sancti amen. Sedentes pro tribunali die et loco, presentibus [N.] ad nostram diffinitivam sententiam audiendam, ter peremptorie assignantes dicimus et per nostram diffinitivam sententiam in hiis scriptis presentibus pronunciamus, declaramus et iudicamus te esse hereticum et in heresim in iudicio abiuratam relapsam et ideo te tamquam hereticum relapsam et inpenitentem, cum Ecclesia non habeat ultra quid faciat, relinquimus brachio et iudicio curie secularis, tandem affectuose rogantes, prout swadent canonice sanctiones, ut tibi vitam et membra citra mortis articulum illibata conservet. Salvo et reservato tibi ac retento, si vere penitueris, et penitencie signa in te apparuerint manifesta, tibi humiliter penitenti, sacramenta penitencie et eucharistie ministrentur.

Lata et lecta hec sententia die et loco, presentibus N. et cetera.

^{a-b} następuje skreślone relabendo i dalej diversimode relabendo (*Mil. II 58, k. 234va*).

^a następuje skreślone domini (*IF 230, k. 234va*).